

AZ IGAZI KÉRDÉS

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY

Végzetes csapást jelentene a klasszika-archaeologia számára, ha kipusztulnának azok az emberek, akik életük szerves részének érzik, hogy egy vagy néhány antik tárgyjal körülveve töltsek le az életüket. Ha ez megtörténnék, tudományos tevékenységünk jelentős része értelmetlenné válna.¹

A világháború okozta megrendülés, elsősorban az általa súlyosan érintett államokban, a megnyugvás átmeneti időszakában ráirányította a figyelmet arra a veszélyre és annak a veszteségnek a felmérésére, amely háborús összeütközések során magán az emberéleten túl az emberi kultúra, tudomány és művelődés javait fenyegeti. Ennek a nem utolsósorban (ha nem is általánosan) büntudaton alapuló felismerésnek lett az eredménye, hogy pár hónappal a harci cselekmények megszűnte után, 1945 novemberében az Egyesült Nemzetek Szövetségének keretében létrehozták az emberi szellem által létrehozott értékek védelmére és gondozására hivatott UNESCO szervezetét.

Mint azonban ismeretes, nem a megnyugvás és megbékélés évei következtek, és a kulturális javak védelme, bár nem került le a napirendről, mind gyakrabban és átláthatóbban más érdekek védelmének ürügyévé vált. Az elsősorban erre hivatott intézmények kétségbeesett érdekérvényesítési kísérleteit főként új meg új egyezmények és nyilatkozatok jelezték, amelyek azonban csak részben váltak törvényekké az illetékes államokban. Már 1954-ben megszületett a hágai egyezmény „a kulturális javak védelméről háborús cselekmények esetén”,² amelynek 2004-ben életbe lépett második változatát az Egyesült Államok és Anglia máig nem ratifikálta.

A hágai egyezmény csak háborús cselekmények esetén történő védelemre korlátozódik. A következő évtizedek során azonban olyan mozzanatok merültek fel, amelyek szükségszerűen mind újabb és újabb, egyre bővülő tartalmú egyezmények megfogalmazásához vezettek. Közös jellemzőjük, hogy céljaik egyrészt sokszor irreálisak voltak, másrészt fogalmazásuk többféle – és gyakran a létrejöttüket kiváltó szándékkal ellentétes vagy legalábbis azt megkerülő – értelmezést tett lehetővé. Ezt tanúsítja az egymást követő egyezménytervezetek egymást fölülíró tartalmi kiterjedése. Az 1970-es UNESCO-egyezmény a kulturális javak illegális exportjának, illetve befogadásának megelőzésére kötelezte aláíróit, elsősorban az ókori emlékekre koncentrálva; az 1995-ös UNIDROIT-

egyezmény tervezete ennél továbblépve az illegálisan az államhatárokon kívül került tárgyak visszajuttatását tette kötelezővé elfogadói számára, befoglalva a követelésbe a kezdetektől napjainkig minden kor mindenfajta műtárgyát; két évvel rá pedig az ENSZ emberi jogi tanácsa a bennszülött népek örökségének védelmére tett javaslatot, örökségen értve mindazt, amit az illető nép sajátjának, a maga azonosságára jellemzőnek tart, ennek közelebbi meghatározását teljes mértékben az illető népre bízva.

Miközben egyre több állam csatlakozott a különböző egyezményekhez, más, gazdasági jellegű motívumok mellett a konvenciók propagandája és a hozzájuk csatlakozó konferenciák, különegyezmények és publicisztikai megnyilvánulások sora rohamosan fokozta az érdeklődést az egyezmények tárgyai, elsősorban a bármilyen meghatározás szerint művészek tekinthető tárgyak iránt. A kereslet növekedése természetszerűleg magával vonta a műtárgyak forgalmának minden korábbinál élénkebb növekedését. Együtt járt ezzel a korábban nem, vagy kevéssé vizsgált tudományos kérdések iránti érdeklődés megelevenedése, és ugyanakkor – azt mondhatjuk, a másik oldalon – széles körű viták tárgya lett a tulajdonlás korábban sem ismeretlen etikai problémája. A keresett és értékesíthető tárgyak megszerzésének legális módjaival párhuzamosan ugyanis változatos formákban egyre gyakoribbá váltak a mindig is létező illegálisak is. Az ebben hagyományosan érdekelt közgyűjtemények, múzeumok mellett az akár műélvező, akár spekulatív indíttatású gyűjtés leginkább keresett tárgyai között kezdettől kiemelkedő helyet kaptak az antik kultúrák emlékei. Így érthető, hogy illegális forgalomba kerülésük mind nagyobb anyagi haszonnal kecsegtető reménye viharos gyorsasággal terjesztette el megszerzésük leginkább elterjedt módját, az illegális ásatást. Pontos statisztikák érthető hiányában is azt lehet mondani, hogy az 1970-es UNESCO-konvenció megfogalmazása óta több

1 ■ *Acta Archaeologica Hung.* 44 (1992), 445. old.

2 ■ A kulturális javakról mint háborúban speciális védelmet igénylő kategóriáról az első törvényes rendelkezés az Egyesült Államok hadserege számára 1863-ban készített szabályzatban jelent meg; ez a hágai egyezmény minden lényeges vonását tartalmazza. Vö. Margaret M. Miles: *Art as Plunder. The Ancient Origins of Debate about Cultural Property.* Cambridge University Press, Cambridge, 2008. 149–151. old.

3 ■ *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin, 1988.*, Von Zabern, Mainz am Rhein, 1990. 642–643. old.

4 ■ *Archeo*, 10 (1995), marzo.

tárgy került illegális ásatások révén forgalomba, mint a megfelelő korábbi időszakokban.

Az illegális ásatásokon előkerült tárgyak túlnyomó része a nemzetközi műkereskedelem révén szóródott szét világszerte múzeumokba és magángyűjteményekbe. A XIX. század végén Rodolfo Lanciani, az antik Róma akkori legkiválóbb és legtekintélyesebb ismerőinek egyike, készséggel adogatott el ásatásai során előkerült antik tárgyakat az arra járó, érdeklődő külföldieknek. Ez a helyzet most drámai módon megváltozott: az előkerült és előkerülő antik tárgyak tulajdonjogának kérdése nemzetközi szintre kiterjedő érv-ütközetek harctere lett. A legerőteljesebb kezdeményezés tudományos körökből indult ki. Két évtizeddel ezelőtt, az öt évenként rendezett nemzetközi klasszika-archaeológiai konferenciák ezúttal (akkor még Nyugat-) Berlinben rendezett ülésszakait a konferenciával csak helyében és idejében összefüggő kerekasztal-beszélgetés követte. A nyilvános vitán egymással szemben ülő öt-öt nagy nemzetközi tekintélyű tudós az akkori megfogalmazás szerint az öt anyagilag leggazdagabb országot képviselte azzal az öt országgal szemben, amely a leggazdagabb volt a föld alatt lévő, még ásatásra váró műtárgyakban. (A beszélgetés tárgyát az évszázados hagyományokat követve elsősorban az ókori görög és itáliai kultúrák emlékei és azoknak ókori elterjedési területe képezte.) A szemben ülő felek – akiknek az állásfoglalásra nem volt hivatalos felhatalmazása – lényegében egyetértettek két, máig a hivatalos és tudományos megbeszélések és viták középpontjában álló, egy *Nyilatkozatban* is megfogalmazott pontban. Egyfelől abban, hogy az illegális ásatásokból származó és a nemzetközi műkereskedelemben így forgalomba kerülő tárgyak eredeti leletösszefüggése általában bizonytalanná, sőt gyakran felismerhetetlenné válik, ami pedig mind az illető tárgy, mind az egész leletgyűttes értékelésének lehetőségét nagymértékben csökkenti, jelentős kárt okozva ezzel a történeti, művészeti és egyéb szempontú kutatásoknak. Másfelől abban, hogy az illegális ásatások széles körű terjedésének fő oka az így piacra kerülő művek egyre növekvő kereslete –, többnyire a legális műkereskedelem közvetítésével – mind a múzeumok, mind a magángyűjtők körében.³

Ha ez a diagnózis fenntartható (aminek minden részletével Berlinben sem mindenki értett egyet), szinte önként adódik a Berlinben javasolt gyógy mód: államközi egyezményeket kell kötni, amelyek garantálják, hogy az illető állam múzeumi nem vásárolnak olyan (a javaslatok szerint az UNESCO által 1970-ben megfogalmazott egyezmény után felbukkant) műtárgyat, amelynek a Nyilatkozatban elismert legális eredete nem igazolható akár azzal, hogy dokumentálhatóan már 1970 előtt ismert volt, akár azzal, hogy illetékes hatóságtól származó hivatalos engedély igazolja áruba bocsáthatóságát. A műkereskedelemre ugyanezek a követelmények vonatkoznak, de az egyes államok maguk határozhatják meg teljesítésük elmaradásának következményeit. A fentebb említett módosít-

ások során lassanként az érdekelt államok túlnyomó része ratifikálta az egyezmények valamelyikét, és a műkereskedők nagy része is érvényesítette követelményeiket, legalábbis nyilvános tevékenységében. Az egyes államok határain belüli műtárgyforgalom feltételeit természetesen minden állam maga határozta meg, és érvényesítésükről is maga gondoskodott.

Mindezzel azonban a várakozással ellentétben még a szorosabban vett jogi problémák sem oldódtak meg teljesen, a tudományosak talán még kevésbé. Kiindulásul mindenesetre két pontot adottanak kell venni: egyfelől idegen – akár magános, akár állami – javak eltulajdonítása az illető állam igazságszolgáltatásának megfelelő elbánást von maga után, másfelől az aláírt és ratifikált egyezményekben foglaltakat az illető állam minden rendelkezésére álló eszközzel köteles érvényesíteni. Csakhogy az egyezményekben használt kifejezések közül szinte valamennyinek több értelmezése lehetséges, és az egyezmények tartalmának fokozatos kiterjedésével párhuzamosan mind több ponton tűnt ki, hogy nem szolgálják egyértelműen a megfogalmazóik (és legtöbb elfogadójuk) által nyilvánvalóan jóhiszeműen kitűzött célokat. Az elmúlt évtizedekben ugyanis a globalizáció során olyan szempontok is felmerültek, amelyeket, ha nem voltak is ismeretlenek, az egyezmények készítésekor nem tartottak kellő figyelemre érdemesnek, vagy szemléleti okokból, vagy olykor jól meghatározható érdekekből.

Nem egy esetben a szemben álló álláspontok mind-egyike helytálló érvekkel védhető. Ilyen, elsőként említve, az „idegen javak” fogalmának értelmezése. Mintegy két évtizeddel ezelőtt egy észak-amerikai indián közösség tüntetést szervezett, visszakövetelve az éppen kultúrájuk megbecsülésére és megismertetésére szánt múzeumi kiállításnak a fenti egyezmények egyike által sem tiltott úton szerzett anyagát.⁴ Nem kiállítani akarták őket, ellenkezőleg: arra hivatkoztak, hogy a tárgyakat eltemetett elődeiknek adták kísérről utolsó útjukra, az ő sírjaikból emelték ki, így az ő tulajdonukat képezik, és jogos követelésük, hogy melléjük helyezték vissza őket. Nem kevésbé ingatagnak bizonyította az „illegális ásatás” fogalmát egy Alaszkából feljegyzett eset: a műtárgypiacon keresett régi alaszakai csontfaragványok egyik bennszülött gyűjtőgetője az illegalitás vádját azzal háritotta el, hogy őseinek a csonteszközökre létfenntartásukhoz volt szükségük, s azok mai utódaiknak, bár másfajta felhasználásban, de ugyancsak a létfenntartását szolgálják.⁵ Az angol nyelvű szakirodalom meg is teremtette a világszerte fellelhető hasonló esetekre a „megélhetési ásatás” (*subsistence digging*) szakkifejezést, az emberélet védelmének morális követelményét állítva szembe a kiásott vagy kiásásra váró tárgyakéval.

A legsúlyosabb problémát az „idegen javak” fogalmának meghatározásában azonban az az egyértelműnek tekintett felfogás jelentette, amely szerint az egyezményeket elfogadó államok mindegyikének a határain belül föld fölött vagy föld alatt található

vagy rejtőző tárgyak az illető állam tulajdonát képezik. Az ebből eredő viták egy paradigmatis példája a XVI. századból dokumentálható; főszereplői az antik tárgyak gyűjtésében egymással vetélkedő két szomszédos nagyhatalom, a Mediciék Toscanája és a Pápai Állam, tárgya pedig a máig ismert legrégebb fenntartású nagybronz (az ún. *Arringatore*), etruszk fogadalmi felirattal, mely a Pápai Államhoz tartozó területen, Perugia közelében került elő, de a Mediciék egy hive, megelőzve a Vatikán illetékeseit, átcsempesztte a határon toszkán területre, és ma is az Uffizi legértékesebb antik kincsei közé tartozik.⁶ De van ennél sokkal aktuálisabb és Magyarországot közvetlenül érintő példája is az „idegen javak” államhatárok általi meghatározásának. A mai Magyarország területén talált egyetlen, legális ásatásból származó archaikus görög műtárgy az Ártándon, szkíta fejedelmi sírban talált bronzhydria. Ártánd a magyar–román határon van, ahol egy kavicsbánya kikerülésére kis kiigazítással vonták meg a ma érvényes határt. A hydriát az így magyarnak minősülő területen találták; ha a határvonal görbülete ellenkező irányt jelölt volna ki érvényesnek, ma Románia dicsekedhetne a – tengerparti görög városaitól eltekintve – területén előkerült egyetlen archaikus görög műtárgyvellettel.

Ez a két, időben és térben egymástól távol álló eset elég, hogy figyelmeztessen arra, amiről ebben a vonatkozásban ritkán esik szó: milyen kevéssé alkalmas a történelem során sokszor vitatott és sokszor változó államhatárookra való hivatkozás a tulajdonhoz való jogot „egyszer s mindenkorra” eldöntő tudományos érvelésre. De vannak az „idegen javak” egyezményekben és törvényekben szentesített meghatározásának gyakorlati veszélyei is. A rendelkezések, bármilyen szigorú büntetéseket tartalmaznak is, az évtizedes tapasztalat szerint nem tudnak véget vetni a *subsistence digging* – egyébként a Közel-Kelet egyes területein hagyományos kereső foglalkozásnak minősülő – gyakorlatának: a nyomorgó családok jogilag bűnösnek ítélt és megfelelő büntetéssel sújtott tagját vagy tagjait – itt a magam személyes itáliai tapasztalatára is hivatkozhatom – az illető közösségen belül a családjukért magukat feláldozóként tisztelik, a műtárgyak pedig illegális utakon nagyrészt külföldi magángyűjteményekbe kerülnek, elzárva a tudományos tanulmányozás vagy egyszerűen a megtekintés lehetőségétől. A „vezeklésnek” különösen szükségét érző országokban ezt olyan abszurd gesztusokkal is támogatják, mint az Amerikai Régészeti Társulat nagy tekintélyű tudományos folyóirata, a *American Journal of Archaeology*, amely az „illegális” tárgyak közlésétől, bemutatásától is elzárkózik (bár ennek szigorúságát legutóbb, jobb belátásra térve erősen enyhítette),⁷ vagy a legrangosabb német ókortudományi ismeretterjesztő folyóirat, az *Antike Welt*, amely egy ide vonatkozó cikkének már a címében minden magángyűjtőt potenciális tolvajnak nevez.⁸

Más jellegű problémák vezetnek hasonlóan negatív eredményhez a legális ásatásokból származó vagy régi

magángyűjteményekben őrzött anyag esetében. Ezeknek a „műkincsekben gazdag” országokban olyan nagy a mennyisége, hogy publikálásukra még a legfontosabb ásatások esetén is alig van lehetőség, még kevésbé megfelelő konzerválásukra és őrzésükre. A példák száma végtelen. Az illegális ásatások és kicsempészések elleni küzdelem egyik legtekintélyesebb olasz régészprofesszora felszólalásában megemlítette, hogy a Pó torkolatában fekvő Spina 1954 és 1956 közötti, alapvető fontosságú ásatásainak publikálása 1991-ben még nem kezdődött meg, a bemutatásukra létesített ferrarai múzeum pedig zárva van.⁹ Egy Capua közelében fekvő település szentélyének ásatásait vezető francia régész két évtizeddel az ásatás befejezése után az előkerült anyagot kétezer felbontatlan ládába csomagolva találta.¹⁰ A számtalan hasonló eset – távolról sem csak Olaszországban – tanúsítja, hogy a legálisan feltárt tárgyak jelentős része jóval kisebb mennyiségben kerül az esztétikai vagy tudományos mondanivalójuk iránt érdeklődő közönség elé, mint a korábbi gyakorlat szerint jól illusztrált katalógusokkal bemutatott ismeretlen vagy indokoltan gyanús provenienciájú műkereskedelmi anyag.

A fő oka ennek nem a tárgyakat őrző intézmények hanyagsága vagy közömbössége, hanem a feldolgozáshoz szükséges tudományos kapacitás elégtelenségén kívül a restaurátori, raktározási, publikálási kapacitás korlátozottsága a „műkincsekben gazdag” országokban. Mindezek az akadályok eltűntek ott és amikor az antik hagyomány iránt érdeklődő gazdagabb országok is lehetőséget kaptak a kutatásban való aktív részvételre; elég itt sok egyéb közül Délosz és Delphoi francia, Olümposia és az athéni Kerameikosz német, az athéni Agóra amerikai ásatásaira utalni (csak példaként említve, hogy Délosz publikációja 41., az athéni Agoráé 33. kötetnél tart). Ezeknél jóval kisebb kapacitású ásatásokra lassanként mind gyakrabban kapnak lehetőséget a helyszíneken kívüli országok, ugyanakkor teljesen megszűnőben van az a régebbi gyakorlat, hogy a külföldi résztvevők, finanszírozók és publikálók részesedést kapnak a feltárt anyagból, még a leletek eredeti helyzetét és a feltárásuk gondosan megfigyelt kontextust gondosan rögzítő tudományos publikáció közlése után sem. Olyan tudományon kívüli motívum

5 ■ *Cambridge Archaeological Journal* 17 (2007), 231. old.

6 ■ Tobias Dohrn: *Der Arringatore. Bronzestatue im Museo archeologico von Florenz*. Gebr. Mann, Berlin, 1968.

7 ■ *American Journal of Archaeology* 94 (1990) 525–527. old. és 111 (2007) 3.

8 ■ *Antike Welt* 2 (2007): *Beutekunst und Grabraub* (tematikus szám)

9 ■ P. E. Arias, *Eutopia*, I (1992) I, 106. old.

10 ■ J.-P. Morel, in: *I culti della Campania antica: atti del convegno internazionale di studi in ricordo di Nazarena Valenza Mele, Napoli, 15-17 maggio 1995*, a cura di G. Greco e S. Adamo Muscettola. Roma, 1998. 157. old.

11 ■ Magyarul Mesterházi Márton fordításában: A. J. Toynbee: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1971. 232. sk. old.

12 ■ James Cuno: *Who Owns Antiquity? Museums and the battle over our ancient heritage*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2008.

kap itt egyre nagyobb szerepet, amit Arnold Toynbee egy fél századnál régebben megjelent tanulmányának középpontjába állított: „Ész és szív harca a történelemben.”¹¹ Miközben mind szélesebb körben terjed el annak felismerése, hogy az emberiség jövőjét pozitív irányban csak a globalizáció minél több területre kiterjedő érvényesülése határozhatja meg, ezzel párhuzamosan rohamosan erősödik a mind félelmetesebb jelenségekig hatoló nacionalizmus. Olaszország 1983-ban, mikor különleges rendelkezéseket kért az Egyesült Államoktól a kulturális örökség tárgyainak illegális importja ellen, szó szerint azzal érvelt, hogy ezek a tárgyak „a modern olasz nemzet azonosságának és megbecsülésének forrásai”. Mintegy válasz volt erre a Parthenón-márványokat hasonló érvekkel vizsgáló görög küldöttség felé 2000-ben egy értekezleten az angol művészeti minisztérium vezetőjének érvelése: „Megértem az ügy érzelmi jelentőségét a görög nép számára. De bátorodom azt is kimondani, hogy mi, ennek az országnak a népe is örökösei vagyunk a klasszikus hagyománynak. Ki szeretném mondani, hogy az eszmék, értékek, tárgyi emlékek és hagyatékok elterjedése kétezer éven keresztül mélyen hozzájárult a történelemnek ahhoz a folyamatához, amelynek során jelenlegi világunk kialakult. Elképzelhetlenné tűnik számomra, hogy ezt a folyamatot vissza kívánnánk fordítani.”

James Cuno, a chicagói Art Institute, korábban a Courtauld Institute of Art igazgatója összefoglalóan és a szokásosaktól eltérő példákkal először kísérli meg könyvében¹² igazolni az idézett olasz és angol álláspont alternatívájának szükségtelenségét és végső soron álságosságát a kulturális javak legális formában való terjedésének megakadályozására tett mind agresszívebb lépések valódi háttérének felderítésével és az ellenük egyelőre bátoratlanul, egyre szélesebb körben – jöllehet, olykor nem tiszta szándékkal – felvetett érvek megalapozásával. Kiindulási pontja az a meggyőződés, hogy külső hatástól mentes kultúra nem létezik és nem létezhet, hogy a kultúrák határai – ha egyáltalán megvonhatók – nem azonosíthatók a mai nemzetállamoknak a történelem során szükségképpen mindig változó határaival, hogy egyes kultúrák produktumainak minél szélesebb körű, a jelenlegi országhatároktól független terjedése nemcsak az illető kultúrának a megismerését és értékelését támogatja, hanem fontos tényezője annak is, hogy a ma létező kultúrákat ápoló népek közti elzárkózások feloldódjanak; ennek egyik fő támogatóját látja a különböző kultúrák sajátosságait egymás mellett bemutató, általa enciklopédikusnak nevezett múzeum eszméjében. Ez természetesen nem áll ellentétben azzal, hogy egyes közösségek magukhoz közelebb állónak, közvetlenebbül hozzájuk szólónak érzik a közösség kultúrájának sajátosságait jellegzetesebben, felismerhetőbben kifejező műveket, de ez önmagában nem az elzárkózást ösztönzi, sőt – ha jó kezek ápolják – a kíváncsi nyitottságot más kultúrákra. Ahogy Marcus Aurelius Antoninus, a római filozófus császár majd kétezer éve

megfogalmazta: „Városom és hazám mint Antoninusnak Róma, mint embernek a világ.”

Azok az érvek, amelyeknek gyakorlati érvényesítésével ennek az elvnek az érvényesülését akadályozni igyekeznek, Cuno mérvadó fogalmazása szerint „fügefalevelek, amelyekkel a modern nemzetállamok (a valódi céljaikat szolgáló törvényeket és rendelkezéseket) takarni akarják” (117. old.). Elég itt két, gyakran megtevesztő módon egybemosott mozzanatra, a legális–illegális ásatások és a kulturális javak forgalmát szabályozó törekvések problémájára utalni. Ami az előbbit illeti, a fent említett szociális szemponton túl nem lehet érvelni az illegális ásatások védelme mellett. Önmagában természetes, hogy határaikon belül az egyes államok a legális ásatások engedélyezését és helyének kijelölését is a maguk hatáskörébe tartozónak tekintik. Ehhez azonban két fontos megjegyzést kell fűzni. Köztudomású és a tudományos szakirodalomban is kellő alapossággal feltárt tény, hogy a „kolonizációs korszakban” a gyarmatosító országok milyen politikai célok leplezésével kötötték össze a nagy ásatások színhelyeinek meghatározását; bár ennek a szempontnak jelenleg kisebb a jelentősége, létezését nehéz volna tagadni. De nem kisebb figyelmet érdemel egy másik szempont.

A tudományos célú, legális ásatások technikai feltételei és eredményeik feldolgozásának követelményei a fentebb említett, jórészt még a XIX. században megkezdett ásatásokéhoz képest alapvetően megváltoztak, és szüntelenül változóban vannak. Nem szólva ezúttal arról, hogy a tanúságok megvilágításához a társadalomtudományok számos ágának bevonására van szükség, maga az anyag feltárása és értékelése is a helyszínen és laboratóriumokban végzett sokféle természettudományos és technikai vizsgálat tárgya lett, egy sor részben vagy egészen önállósult tudományágé, amelynek megfelelő szintű művelését csak kevés jómódú ország engedheti meg magának, a leletekben gazdag országok általában jóval kevésbé, mint a természettudományos kutatásokban vezető országok. Ebből a helyzetből szinte önként adódik az a megoldás, hogy legalábbis az igényesebb ásatásokat a helyszínt birtokoló és a megfelelő legmagasabb szintű technikával rendelkező ország(ok) kutatói közösen végezzék. Erre az utóbbi évtizedekben már jó néhány példa akadt, és a jelek szerint mindkét félben megvan a hajlandóság – ha nem is feltétlenül azonos célból – a közös vállalkozásban végzett ásatások szervezésére. Az anyagi támogatás azonban gyakran magasabb hatóságoktól függ, és itt szembe kell nézni a másik problémával is: sokkal szívesebben és bőkezűbben támogatnának olyan ásatásokat, amelyeknek anyagából a saját országuk legalább némi részt kaphatna, vagyis amelyek hazai kultúrájuk gazdagítását is szolgálnák.

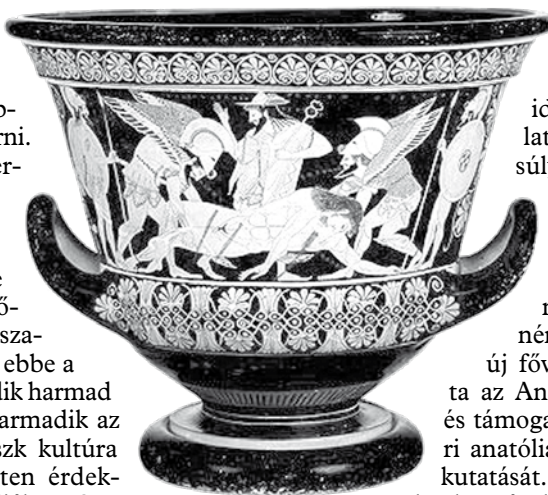
Korábban koron- és országoként változó feltételek közt bevett gyakorlat volt, hogy az ásatást mind anyagi, mind jelentős részben tudományos szempontból is jelentős mértékben, olykor teljes egészében támogató ország a feltárt műkincsekből hazai múzeumaiban

való bemutatásra kisebb-nagyobb mértékben részese-
dett. Ezt az első pillantásra méltányosnak látszó gya-
korlatot az utóbbi évtizedekben mind szigorúbban
korlátozták, egészen a jelenleg általánossá vált tel-
jes megszüntetéséig. Valójában nem szól tudományos
érv mellett, hogy a publikált, vagy önerőből publi-
kálhatatlan és megfelelő kezelésben nem részesíthető
anyagból a feltáró ország legalább olyan mértékben
részesedhessen, hogy hazájában természetesen nem a
leginkább kiemelkedő, de reprezentatív tárgyakon tud-
ja megmutatni egy adófizetői
támogatásával feltárt kultúra
jellemző vonásait, egy kultú-
ráét, amelyet népének kevésbé
jómódú, nagyobbik része egyé-
ként soha nem tudna megismerni.
1964-ben Olaszországban kísér-
letképpen néhány hónapra
megengedték, hogy az etruszk
kultúra egyik leggazdagabb
lelőhelyén, Vulciban egy erre
alakult társaság az ásatáson elő-
került anyag egyharmadával sza-
badon rendelkezék, beleértve ebbe a
külföldi értékesítést is (a második harmad
a föld tulajdonosát illette, a harmadik az
államé lett). Magam az etruszk kultúra
íránt hagyományosan kiemelten érdek-
lődő országok közül Hollandiában Ams-
terdam és Leiden, Svédországban Stockholm,
továbbá a világ kultúráinak párhuzamos bemutatását
fő céljának tekintő, már említett philadelphiai egye-
temi gyűjtemény múzeumában láttam kiállítva egy-
egy teljes, nem különleges tárgyakat tartalmazó, de
egészében az etruszk kultúrát jól jellemző, ebből az
alkalomból legalisan vásárolt sírleletet, példásan res-
taurálva és kommentálva. A 181 sírt feltáró ásatásnak
az államra eső harmada máig közöletlen, és túlnyomó-
részt restaurátlanul a látogatók számára megközelít-
hetetlen helyi raktárban porosodik. Az ásatási anyagok
részbeni legális külföldi értékesítésének engedélyezé-
sét azonban hamarosan megszüntették: a törvényes
álláspont szerint az Itália földjén előkerült tárgyaknak
kivétel nélkül Itáliában kell maradniuk.

A széles körben tárgyalt olaszországi és görögorszá-
gi helyzet helyett, amely már bestsellerek és média-
műsorok hálás témája lett, Cuno a helyzet mélyen
fekvő, valódi okait három, Európában és az Egye-
sült Államokban kevésbé ismert állam, Irak, Törökor-
szág és Kína példáján próbálja megvilágítani. Irakban
a régészeti és a régészeti múzeumok támogatása a
Baath Párt uralomra jutása után kezdett növekedni, és
ez a tendencia Szaddam Husszein uralomra jutásával,
1979-től rohamosan erősödött. Husszein beszédei-
ben nyíltan hangoztatta, hogy ezt politikai üzenetnek
szánja: az általa vezérelt iraki reneszánsz világméretű
jelentőségének hirdetésére, az arab civilizáció egysé-
ges, az iszlám előtti korra visszamenő kialakulásának
bizonyítására és annak a hangsúlyozására, hogy Irak

jelenlegi kultúrája ősi mezopotámiai elődeiének szer-
ves folytatása.

Törökországban, ahogy az isztambuli egyetem ősré-
gészprofesszora fogalmazott, a régészeti kutatások
erőteljesen növekvő ütemének sokkal több köze van
a modern köztársaság ideológiájához, mint az ország
jelenlegi régészeti kapacitásához. Műtárgyak kivételét
az országból már a XIX. század végén megtiltották,
jelenleg az országon belül sem lehetnek magántulaj-
donban. A mindmáig fordulatokban gazdag török

történelem során csak az a
szempont maradt változat-
lan, hogy a kulturális javak
elsőrendű jelentősége a nemzeti
identitás erősítése. Ezzel kapcsol-
latban azonban többek között két
súlyos probléma vár megoldásra.

Az 1922-ben alakult köztársas-
ság vezetője, Musztafa Kemal
az új Törökországot anató-
liai identitásúnak akarta tud-
ni, ennek megfelelően a helyszí-
nének kiválasztásával is ezt hirdető
új fővárosban, Ankarában létrehoz-
ta az Anatóliai Civilizációk Múzeumát,
és támogatta az elődöknek tekintett óko-
ri anatóliai (elsősorban hettita) kultúrák
kutatását. A Kemal által alapvető rende-
letek sorával elindított szekularizációt lépés-
ről lépésre lazító, később uralomra jutó pártok és

vezetők – jelenleg – az Ottomán Birodalmat tekin-
tik a mai Törökország identitásmeghatározó elődjé-
nek, és ennek megfelelően igényt tartanak mindazokra
a régészeti emlékekre, amelyek az Ottomán Biroda-
lom területén kerültek elő, és amelyeket régebben az
1846-ban alapított Ottomán Birodalmi Múzeumba
gyűjtöttek, ezzel pillanatnyilag elvben lezárva, de alig-
ha végső nyugvópontra juttatva a Schliemann trójai
ásatásain talált kincsek tulajdonjogával kapcsolatban
széltében felvetődő kérdést is. A másik, hosszú ideje
nem nyugvó probléma az országban élő, mintegy tíz-
milliónyi kurd lakossággal kapcsolatos. Az országnak
a maguk török múltját változó hangsúlyokkal megte-
remtő vezetői arra hivatkozva, hogy a kurdoknak soha
nem volt maguk uralta országa, nem akarnak önálló
kurd múltrol tudni, de egylőre beláthatatlan, hogyan
tudják mindazt, amit identitásuk alapjainak tekinte-
nek, a kurdokkal is mint ilyent elfogadtatni. A hiva-
taltos török régészeti álláspont szerint, amely nyíltan
vallja, hogy egy régészeti ásatás helyének kijelölésében
várható etnikai jelentősége a fő szempont, kurdként
meghatározható, tehát a töröknek minősítettől elkülö-
nítendő kulturális örökség egyáltalán nem létezik.

A különböző korokból, területekről és társadalmi
formákból nyert tanulságoknak mintegy összefogla-
lását nyújtja Kína példája. A múlt század harmincas
éveitől hoztak különböző tartalmú és hatályú rende-
letek

teket a műtárgyak védelmére, de lényeges fordulat csak 1979-ben, a diktatórikus rendszer enyhülésével, a Teng Hsziao-ping vezetete reformok életbe lépésével szinte egy időben történt. 1982-ben egy törvény engedélyezte az országon belül kulturális javak magántulajdonát, de államilag engedélyezett kivitelüket is erősen korlátozta. Ugyanakkor négy-öttszörösére emelték az állami költségvetésből a kulturális örökség védelmére szánt összeget, és új múzeumok százainak létesítését helyezték kilátásba. 1980-ig nem volt műtárgyaukción Kínában, 2006-ban kétmilliárd dollár értékű tétel kelt el aukción, és jutott többnyire az új magángyűjteményekbe. Ugyanekkor tervszerű meg gondolások alapján, főleg 2005-től enormis összegeket költöttek a külföldi aukciókon szereplő kínai emlékek megvásárlására és hazavitelére; a Christie's cég ez évi aukcióján a mintegy tízmillió dollár értékű kínai anyag túlnyomó részét kínaiak vették meg. Szerves folytatása ennek a tendenciának, hogy ugyancsak 2005-ben a kínai kormány azzal a kéréssel fordult az Egyesült Államokhoz, hogy szigorítsa a paleolitikumtól 1911-ig készült kínai tárgyak importját. A választ a kérésre Cuno kesernyész megjegyzése szerint nem a régészet vagy az amerikai múzeumok érdekei, hanem a külpolitika fogja diktálni. Figyelemre méltó azonban, és nemcsak Kína vonatkozásában, a kérés idő- és pontosan csak a jelenlegi államhatár által meghatározott) térbeli meghatározása, amely kimondja azt, ami a legtekintélyesebb kínai napilapban is olvasható, hogy mindaz, ami valaha kínai területen készült, kínainak tekintendő, függetlenül attól, hogy a jelenlegi határokon belül került-e elő, és teljesen függetlenül attól, hogy milyen etnikumú kultúra produktuma. Mindez ugyanis a hivatalos vélemény szerint a mai Kína gyökereit jelenti, és megtekintése kínai múzeumokban a fiatalokban az identitás hazafias érzését erősíti. Nyílt kérdés, mennyiben ért egyet ezzel a jelenlegi Kína több mint ötven kisebbségének népe, nem kevésbé annak a meghatározása, milyen ismertetőjegyek alapján tekinthetők a kérésben körülírt kulturális javak kínainak; mert a koncepció célja nyílt és világos, Cuno szavaival „a jelenleg uralkodó kormány legitímálása a régi kínai kultúrára hivatkozva, annak igazolására, hogy a jelenlegi Kínai Népköztársaság jogos, sőt természetes örököse az elmúlt évezredek kínai dinasztiáinak”.

A régészet (és hozzátehetjük: nem egy esetben a múzeum) igazi szerepét a mai kultúrában a kivittelt tiltó, az egyoldalú elzárkózást törvényekkel biztosítani igyekvő államokban – és itt főleg, de magától értődő az érintett államok felsorolása – elsősorban politikai meg gondolások jelölik ki. A tudományos problémák létezésé tagadhatatlan, de megoldásuk, amennyiben emberi erőttől függ, elsősorban jó szándék kérdése, aminek első jelei néhol már most megmutatkoznak. A tartós létét, a publikált anyag cseréje vagy értékesítése (nehezebben elképzelhető a kiásott anyag Cuno által javasolt felezése) és más gesztusok is támogathatnak egy olyan világgépet, amelynek célja a különböző kultúrák széles körű párhuzamos meg-

ismertetése és megértetése az emberiséget ma – úgy tűnik – egyedül megmentő szellemi globalizáció megalapozására.

Törvények, államhatárok, kulturális formák – ez a Cuno könyvében végigvonuló gondolat – változhatnak és változnak, és változhat-változik az emberi kultúra termékeinek jogi tulajdona is. Az emberiség kulturális hagyatékával kapcsolatban van azonban egy másik tulajdonjogi kérdés is, amelyről Cuno könyvében kimondva kevés szó esik, noha fő célja éppen ennek a kérdésnek a fölvetése. Elmúlt korok és kultúrák, és ugyanígy a kortárs kultúrák teljesítményeinek ugyanis materiális értékükön és az ehhez kapcsolódó tulajdonjogi helyzetükön fölül van egy másik, az előbbinél fontosabb szellemi értékük is, amelynek tulajdonáról nem lehet jogi vitákat folytatni. Kinek a tulajdona a *Máté-passió* vagy a *Szentivánéji álm*?

A műtárgyvándorlás körül fellángoló vitasorozat egyik kiindulópontja egy mintegy kétezer-ötyszáz éve Athénban készült agyag keverőedény (*kratér*), melynek díszítése szignatúrája szerint egy Euphroniosz nevű mester keze munkája, s amelyet elkészülte után az etruszk Cerveteribe exportáltak, és az ottani ásatásokon került elő, majd jutott illegális utakon a New York-i Metropolitan Museumba. Hosszas tárgyalások és érthetően indulatos írások eredményeképp a két állam közti megállapodás alapján visszakerült Itáliába; a tulajdonjogi aktus ezzel megnyugtatóan lezárult. De akít a mester keze művének varázsa megérint, az ugyanúgy tulajdonosa, ha Rómában született, mint ha egy mexikói nyomornegyedben, tulajdonosa annak, ami az emberi kultúra minden – ebből a szempontból egyenlő és teljes jogú – részéhez szól belőle. A londoni University College „Accordia” kutatóintézet évenként reprezentatív előadás-sorozatot rendez az ókori Itália kultúrájának tárgyköréből. Az idei sorozat záró előadását a University College egyik kutatója tartja – az idézőjellel az igazi problémára utalva – ezzel a címmel: „Kinek a »tulajdona« az Euphroniosz-kratér?” Mert ez az igazi kérdés. □